

MARIA STUIBER

Informátorok és korrespondensek Stefano Borgia bíboros tudományos levelezésében

TANULMÁNYOK

A levelek a térbeli távolságokat áthidalva összekötik a feladókat és a címzetteket, lehetővé téve számukra, hogy időbeli eltéréssel, de helytől függetlenül írásbeli párbeszédet folytassanak egymással. Ezen az alapvető definíción az sem változtat semmit, ha a leveleket viasztáblákba vésik, tintával papírra vetik, vagy – ahogyan manapság – elektronikus formában kódolva továbbítják a címzetthez. A levélváltás során – egykor is és mai is – széles körű, helytől független, kiterjedt hálózatok jöhetnek létre. Ez a dolgozat egy ilyen széles körű levelezőhálózat feltárására vállalkozik, bemutatva a különböző levelezőpartnereket, azok szerepeit.¹

Mindezt Stefano Borgia (1731–1804) bíboros, a pápai Sacra Congregatio de Propaganda Fide (Hitterjesztés Szent Kongregációja) titkárának az egész világra kiterjedő levelezése példáján vizsgálja, amelyet a 18. század második felében tudományos érdeklődése folytán és tudományos tevékenysége során folytatott.

Egy olyan messzemenően izgalmas levelezési hálózat, mint Borgiaié, azért őrződhetett meg, mert Borgia hosszú évekig a Hitterjesztési Kongregáció titkáraként kapcsolatokkal rendelkezett az egész világban. A tanulmány bevezetésében a kora újkori tudományos levelezésekkel kapcsolatos kutatási eredményeket vázoljuk, azt, hogy hová helyezi a német nyelvű szakirodalom a súlypontokat. Majd Stefano Borgia és levelezőhálózatának, illetve az ahhoz kapcsolódó elméleti megközelítés rövid bemutatása után levelezőtársainak informátorokként és korrespondensekként való megkülönböztetése következik, valamint helyzetük és szerepük bemutatása ebben az egocentrikus hálózatban. Nemcsak a legfontosabb levelezőpartnerek – akiket itt fő korrespondenseknek nevezünk – töltöttek be közvetítő szerepet, hanem a kevésbé fontos levelezőtársak is, akik Borgia levelezési hálózatának periferiájában helyezkedtek el.

Néhány éve fokozott érdeklődés tapasztalható a kora újkori tudományos levelezések, illetve a tudósok és leveleik, pontosabban azok kultúrtörténeti vonatkozásai iránt. Az, hogy ezt a témát és forrásait hosszú ideig nem kutatták alaposan, valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a tudósok fennmaradt levelezései nagyon

1 Folyóiratunk korábbi, 2012/3–4. számában jelent meg Kovács Bálint a hálózatelemzés módszerének elméletét ismertető tanulmánya (*A hálózatelemzés alkalmazásáról a történelemtudományban*); ezúttal Maria Stuibernak a hálózatelemzési módszert a gyakorlatba átültető esettanulmányát közöljük. Terminológiáját – még ha az nem is bevett a magyarban – megtartottuk. A szerkesztő.

terjedelmesek, és – néhány kivételtől eltekintve – máig is csak részleteikben vagy egyáltalán nincsenek feltárva.² Így például a levelezés nem szerepel a Helmut Zedelmaier és Martin Mulsow által szerkesztett és 2001-ben kiadott, a kora újkori tudományosságot bemutató gyűjteményes kötetben sem, bár a két szerkesztő hangsúlyosan utal ennek a fontos tudósi tevékenységnek a hiányára.³

A 17. századból, vagyis úgymond a „tudósok köztársaságának” klasszikus korszakából, amikor a levelezés volt a legfőbb alkotói műfaj,⁴ fennmaradt tudóslevelezések nagyobb figyelmet kapnak, mint a 18. századiak, amikor is a tudományos folyóiratok műfaja már széles körben elterjedt, és a tudósok vagy egy-egy tudományág művelőivé,⁵ vagy filozófusokká váltak. A 17. századot részesíti előnyben a 2005-ben megjelent *Les grands intermédiaires culturels de la République des Lettres* című tanulmánygyűjtemény is, amelynek 14 írása közül csak négy foglalkozik a 18. század első felének levelezéseivel.⁶ Az ugyanabban az évben *Hallers Netz* (Haller hálózata) címmel megjelent jelentős munka – Albrecht von Haller berni orvos és botanikus levelezésének alapos elemzése – szintén arra hívja fel a figyelmet, hogy hiányoznak a 18. század végének tudóslevelezéseit bemutató munkák,⁷ és egyben hozzá is járul a hiány betöltéséhez. A néhány évvel később megjelentetett *Wissen im Netz* gyűjteményes kötet témája a 18. századi tudóslevelezések bemutatása. A kötet szerzői azzal a közös céllal, hogy rekonstruálják az európai botanikusok levelezőhálózatait, feltárták kutatásaikat a levélváltások útján zajló tudástranszferről,⁸ valamint a levelezések hálózatelméleti kutatási lehetőségeit.⁹

A botanika iránt megnyilvánuló különös figyelem arra utal, hogy a tudománytörténeten belül megnőtt az érdeklődés a tudóslevelezések iránt, még akkor is, ha itt szinte kizárólag csak a természettudományok kerülnek szóba. Az előtérben a vizsgálat során a természettudományos diszciplínák keletkezése és fejlődése áll, ugyanakkor a lényeges szereplők is a kutatás látókörébe kerülnek. Florike Egmond monográfiájában a botanika egyik központi figurájának, Carolus Clusiusnak és más tudósoknak a levelezése alapján a tudományág 16. századi kialakulását vizsgálja meg.¹⁰ A tudósi levelezések kevésbé tipikus alakjait vizsgálta Simona Boscani Leoni a közelmúltban megjelent tanulmányában, amelyben a zürichi orvos és természetkutató, Johann Jakob Scheuchzer kommunikációs stratégiáit elemezte. Számba vette Scheuchzer levelezőpartnereit, különösen azokat, akiket az orvos egy meghí-

2 Detlef Döring szerint „a fennmaradt anyagok terjedelme áttekinthetetlen”. Döring, 2006. 388.

3 Zedelmaier–Mulsow, 2001. 3. Általánosságban említés esik a tudományos levelezésről is, vö. például Pott, 2001. 249–273.

4 Gierl, 2006b. 391.

5 Gierl, 2006a. 379–380.

6 Berkvens–Stevelinck–Bots–Häseler, 2005. 454.

7 Stuber–Hächler–Steinke, 2005. 16.

8 Giuseppe Olmi már 1991-ben is foglalkozott a levelekkel mint a 16. századi tudástranszfer médiumaival: „E il mezzo concreto attraverso il quale si realizzava questa informazione, questa circolazione fittissima di idee, un mezzo che sembrava ignorare tutte le barriere geografiche, ideologiche e religiose, era l’epistola.” Olmi, 1991. 8.

9 Dauser–Hächler–Kempe–Mauelshagen–Stuber, 2008. 427.

10 Egmond, 2010.

vólévélben arra kért fel, hogy vegyenek részt a Svájc természettörténetével kapcsolatos kutatási projektjében. Fő célja azonban a tudományos teljesítmények és azok terjedésének vizsgálata volt.¹¹

Ez a dolgozat egy tudósokból álló levelezőhálózat különböző levelezőpartnereinek típusait és azok jellemző funkcióit tárgyalja, a szerző Stefano Borgia levelezését feltáró és elemző doktori disszertációjának eredményeit alapul véve.¹² Bemutatja Borgia tudós levelezőhálózatának fejlődését, szerepét, valamint a levélkapcsolatok erősödését a közösség tagjai között. Ehhez először kvantitatív megközelítéssel rekonstruálnia kellett azt az „egoközpontú” hálózatot, amelyet a Stefano Borgia részére írt levelek alkottak. Ennek alapján minőségi (kvalitatív) szempontból is megvizsgálja a tudós levelezőpartnerek hálózatának kommunikációs feltételeit és funkcióit, ami által a levelezőpartnerek társadalmi beágyazottságára is fény derült.¹³

Az egoközpontú hálózat (ego-centered network) fogalma és koncepciója a szociológiából ered, és az alábbi fejtegetések alapjául is szolgál. A szociológia egy olyan hálózatot ért rajta, ami egy középpontban lévő személy – az ego – másokhoz fűződő kapcsolatait ábrázolja. Ezeket a másokat a hálózatelemzésben ennek megfelelően *alter*eknek nevezik, ugyanakkor az alterek egymás közötti viszonyát is a központi szereplő szemszögéből lehet ábrázolni.¹⁴ Ez a személyes hálózat, amely szociológiai szempontból „minimális hálózatelemzési megközelítést” nyújt,¹⁵ jól felhasználható a történelmi munka során, mert ily módon mind a munka szempontjából praktikus értelemben, mind a források fennmaradásából adódóan is értelmezhető metszetet lehet kiválasztani. Stefano Borgia levelezőhálózata esetében ez azt jelenti, hogy a Borgia hagyatékában¹⁶ fennmaradt levelek alapján és a levelek feladóinak számbavételével sikerült feltárni Borgia egójának alterjeit.

A tudós levelezőhálózat rekonstrukciójához a Borgia részére írt *tudományos* témájú levelek szolgáltak alapul. A tudományos témájú levelezés alkotja ennek az egohálózatnak a sajátos kapcsolati tartalmát. Ennek a kapcsolati tartalomnak a kiválasztása a másfajta viszonyoktól való elhatárolást szolgálta. Egyes esetekben az ellenkező irányú kommunikációt – tehát a Borgia által levelezőpartnerei (korrespondensei) részére írt leveleket – is bevontuk a vizsgálatba, miáltal az ego és az alterek közötti kapcsolat értékelése mindkét részről rendelkezésre áll, sőt némely esetekben az alterek egymás közötti kapcsolatai is nyomon követhetők. A

11 Boscani Leoni, 2012. 582–613.

12 Stuijber, 2012.

13 A szereplőknek az egohálózatokból kiolvasható strukturális beágyazottságához: Weyer, 2000. 15–16.

14 Vö. Jansen, 2003. 65. A definíció: „Egy egoközpontú hálózaton azt a társadalmi hálózatot értjük, amely egy központi személy, az ego körül rögzült.” Uo. 80.

15 Jansen, 2003. 79. Az egohálózatok kivágott metszetjellegének gyakorlati jelentőségére mutat rá Wolfgang Reinhard is. Reinhard, 1979. 24.

16 Stefano Borgia hagyatékát ma a Vatikán intézményeiben őrzik. A hozzá írt tudományos tartalmú levelek nagy része a *Biblioteca Apostolica Vaticana* birtokában (a továbbiakban: BAV), a *Borgiani latini* (a továbbiakban: Borg. lat.) állományban található. Több mint 200 további levelét, amelyek a tudományos levelezéshez sorolhatók, a Népek Evangelizálása Kongregáció Történelmi Levéltárában (régábban: Hitterjesztési Kongregáció; a továbbiakban: APF) őrzik, és túlnyomórészt a *Miscellanea Varie* (a továbbiakban: Misc. Var.) állományban található.

levelezőpartnerek különböző típusainak és funkcióiknak jellemzése a hálózaton belüli részcsoportok azonosítására szolgáló szociológiai blokkmodellelemzésre támaszkodik: a strukturálisan hasonló – mint például „hídfeő”, illetve „közvetítő” – szerepeket és pozíciókat betöltő szereplőket absztraktabb szerepmintázatu „blokkokba” soroljuk.¹⁷

Stefano Borgia életútja

Mindenekelőtt a kutatás alapjául szolgáló hálózat középpontjában lévő „egő”-t, Stefano Borgiát mutatjuk be röviden. Stefano Borgia reneszánsz kori névrokonaival ellentétben botrányoktól mentes életet élt. Borgia, aki Velletri város egyik vezető családja második fiaként született, egyházi hivatalainak, tudományos érdeklődésének, gyűjtőszennvedélyének és más tudósok támogatásának szentelte életét.¹⁸ A hivatásához szinte kötelező teológiai és jogtudományi tanulmányok mellett, amelyeket Fermóban nagybátyjánál, Alessandro Borgiánál, majd 1756-tól Rómában folytatott, hamar a történelmi és régészeti stúdiomok felé fordult, és különböző régészeti és művészettörténeti-teológiai témájú írásokat jelentetett meg. 1750 körül születtek a fiatal apát első tudós levelezőkapcsolatai, majd tagja lett a cortonai tudóstársaságnak, az *Accademia Etruscának*.¹⁹ Fő műve, amelyet túlnyomórészt Benevento pápai exklávé kormányzójaként (1759–1764) betöltött hivatali ideje alatt írt, a háromkötetes *Memorie storiche della pontificia città di Benevento dal secolo VIII al secolo XVIII*.²⁰

A missziókért felelős *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* titkáráként (1770–1789) később már alig maradt ideje a saját kutatásaira és publikációira. Ezért másokat támogatott, tehát főleg mecénásként tevékenykedett. Ezenkívül Európa legnagyobb magángyűjteményévé építette ki Velletriben a nagyapja által létrehozott családi múzeumot, az úgynevezett *Museum Borgianumot*.²¹ A Hitterjesztési Kongregáció rendkívül elkötelezett titkárának bíborossá kreálása a várakozások ellenére csak későn következett be. VI. Pius pápa 1789 márciusában nevezte ki bíborossá. 1802-ben a missziós kongregáció prefektusa lett, majd később, az 1790-es években újabb hivatalokat kapott, így például az Index Kongregáció prefektusa lett. A Római Köztársaság idején (1798–1799) száműzetését Padovában töltötte, ahol a Hitterjesztési Kongregáció fenntartásával törődött. 1804-ben azok között a bíborosok között volt, akik VII. Pius pápát Párizsba, Napóleon megkoronázására

17 Vö. Jansen, 2003. 212–213.; Jansen, 2000. 49–50.

18 Egyik legrészletesebb életrajza röviddel halála után jelent meg: Paulinus, 1805. Rövidített változatban: M[illin], 1807. Giuseppe Baraldi Borgia-életrajzában fordításokat is közöl a *Vitae Synopsisból* (Baraldi, 1830.). Egy rövid és átfogó áttekintés, valamint életrajz: Enzensberger, 1970. Stefano Borgia életének legújabb bemutatása: Stuiber, 2012. 71–133.

19 Stuiber, 2012. 79.

20 Borgia, 1763–1769.

21 A ma már szétszórt gyűjteményhez lásd ezt a kiállításkatalógust: Nocca, 2001. A velletri *Museum Borgianum* az 1780-as évek óta számos utazó úti célja volt. 1787-ben például Johann Wolfgang Goethe is meglátogatta (Goethe, 1993. 194.).

kísérték. Borgia – noha az egész világra kiterjedő levelezést folytatott, korábban soha sem hagyta el az Itáliai-félszigetet – az utazás során Lyonban meghalt.

Kortársai egész Európában főleg gyűjtőként és mecénásként ismerték, de sokoldalú tudósként is becsülték. Levelezőhálózata Amerikától Kínáig terjedt, azonban ennek súlypontja – ahogyan azt a hagyatékában fennmaradt levelek is mutatják – Itália és Európa volt. 1748–1804 között folytatott tudományos levelezéséből több mint 1600 levele maradt fenn 500 különböző személytől.²² Noha levelei nagy arányban megőrződtek, korántsem maradt fenn a részére írt valamennyi tudományos témájú levél. Erről részben maga a címzett gondoskodott még életében, amikor bizonyos leveleket selejtezett, vagy amikor tudatosan megválasztotta, hogy mely leveleit milyen formában őrzi meg.

A különböző típusú levelezőpartnerek: korrespondensek és informátorok

A fennmaradt levelek mutatják, Borgia a beérkező levelekkel nem egyformán bánt, hanem eldöntötte, hogy melyiket hasznosítja újra, mondjuk jegyzetlapnak, illetve melyiket dobja el vagy őrzi meg. Arról is határozott, milyen kontextusban őrzi meg leveleit. 1800-ig hét kötetbe köttette leveleit, és további 300 levelét akarta még megőrizni. A levelek többségét külön tárolta, a hasonló témájú leveleket iratgyűjteményekbe rendszerezte.²³ Borgia gyakorlata azt mutatja, hogy a levelek tartalma alapján döntött a későbbi felhasználásukról vagy megőrzésükről. A bíboros nem ragaszkodott a levelezés hiánytalan megőrzéséhez.²⁴

Ez kiderül a dán teológussal és orientalistával, egyik legfontosabb levelezőpartnerével, Friedrich Münterrel (1761–1830) – akivel római tartózkodása alatt (1784–1786) ismerkedett meg – folytatott levelezéséből is. Borgia a dán tudós nem mindegyik levelét őrízte meg,²⁵ noha jó személyes viszonyt ápoltak. Münter 72 megőrzött levele különféle összefüggésekben maradt fenn Borgia hagyatékában, függetlenül attól, hogy tudományos témájúak voltak-e vagy sem.²⁶ Borgia nem tett különbséget a kizárólagosan vagy részben tudományos, illetve a főképpen magánlevelezés között. Az a tény, hogy Münter Borgiának írt leveleinek több mint a fele bekerült a kardinális életében összeállított egyik levelezéskötetbe, illetve az előkészített gyűjteménybe, arról tanúskodik, hogy Münter mint levelezőpartner (korrespondens) nagy megbecsülésnek örvendett. Münter 27 levele, köztük 22 tudományos témájú mégis más iratgyűjteményben, Borgia üzleti levelei között maradt fenn. Borgia Münter egyik bizalmas levelét sem tette bele egyik kötetbe se.

22 A feladási helyek pontosabb áttekintése, valamint földrajzi bemutatása: Stuiber, 2012. 134–138.

23 Részletesebben: Stuiber, 2012. 48–55.

24 Abban az időben voltak olyan tudósok is, akik levelezésüket hiánytalanul és feladók szerint rendezve őrítették. Erre példa Borgia egyik levelezőpartnere, Oluf Gerhard Tychsen. Stuiber, 2009. 101–102.

25 Például Münter 1801. április 21-én írt levele nem maradt fenn. Létezéséről csak Borgia 1801. május 23-án Münternek írt válaszából tudhatunk. KB, 1698 2, Nr. 294.

26 Így például Münter két nappolyi levele (1786), amelyek kizárólag személyes témákról, gyászról és betegségéről szóltak, bekerültek a bekötött levelek közé: Borg. lat. 285 a 6r–v, valamint az 53r–v.

Nem helyezte kötetbe a Münter fellebbezési eljárásáról szóló levelet sem, amely így könnyebben hozzáférhető volt, mint a lazán összefűzött írások.²⁷ Egy másik levele, amelyben Borgiát keresztapaságra kérte fel, szintén eltűnt a gyűjteményből – ez az ügy a vallási felekezeti különbség miatt kínos lehetett egy katolikus főpap számára.²⁸ Ugyanakkor mindkét levél a *Museum Borgianum* észak-európai régiségeiről is szól, és ezért kerülhetek éppen ebbe az iratgyűjteménybe, a mai *Borgiani latini* 895. kötetébe, amely a levelek mellett a *Museum Borgianum*mal kapcsolatos rajzokat, feljegyzéseket és nyomatokat tartalmazza. Münter Borgia dán nyugdíjával kapcsolatos levelei a bíboros pénzügyi iratai közé kerültek, amelyek ma a Hitterjesztési Kongregáció levéltárában találhatóak.²⁹

Borgia levélmegőrzési és -rendezési szokásaiból az látszik, hogy nem csupán a feladó és annak a címzetthez fűződő viszonya volt a meghatározó, hanem a levelek tartalma is. A tudományos levelezést Borgia egyrészt gyakorlati szempontok szerint rendezte, mivel a levelek munkaeszköznek számítottak, másrészt a bekötött levelek tudatos és reprezentatív összeállítása arra szolgált, hogy így módon tudósként, gyűjtőként és patrónusként tűnhessen fel. A levelek megőrzési kritériumai arra engednek következtetni, hogy Borgia tudományos levelezésén belül alapvetően a levelezőtársak két típusa különböztethető meg: az informátoroké és a korrespondenseké. A következőkben ezek Borgia levelezőhálózatán belül betöltött szerepét mutatjuk be röviden, majd közvetítő szerepüket közelebbről is megvizsgáljuk.

A korrespondens és az informátor fogalma nem a forrásokból származik. A német nyelvben a „Korrespondent” szó már az 1730-as években is általában az egymással levelező személyek jelölésére szolgált, de Zedler szótárában még nagy teret kap, hogy a szó a kereskedelemben használt fogalmak közül származik.³⁰ Az olaszban a „corrispondente” szó jelentése továbbra is csak a kereskedelmi területre, a kereskedelmi levelezőpartnerre vonatkozott.³¹ Ebben a tanulmányban azért választottuk ezeket a fogalmakat, hogy a levelezőtársak eltérő típusait, amelyek láthatólag valamennyi tudóslevelezésben előfordulnak, megkülönböztessük.

27 Friedrich Münter levele Stefano Borgiának. Kopenhága, 1788. október 14. BAV Borg. lat. 895, fol. 33r–34v.

28 Friedrich és Maria Elisabeth Münter levele Stefano Borgiának. Kopenhága, 1792. február 14., BAV Borg. lat. 895, fol. 25r–26v.

29 Miután Borgia a pápai legációk megszűntével és a Római Köztársaság kikiáltásával elvesztette egyházi jövedelmeit, 1789-től kezdve évente 800 dán birodalmi tallér jövedelemben részesült, amit negyedévente folyósítottak részére. Münter ezzel kapcsolatos levelei itt találhatóak: APF Eredità Stefano Borgia 3. és 6.

30 „Correspondens az, aki valaki mással leveleket vált. A kereskedőknél az, aki valaki mással árukról és váltókról tárgyal, és akit többnyire csak barátjuknak neveznek. Így a correspondencia levélváltás; és a correspondálni, leveleket egymással váltani, újabban egyetérteni, egyezni egymással.” Lásd Correspondent szócikk. Zedler, 1738. Bd. 6. 1370.

31 „I mercatanti chiamano corrispondenti coloro, co' quali sono soliti di tenere commercio di lettere, e negoziare.” Corrispondente szócikk. *Vocabolario*, 1746. 512.

Az informátorok információátadó funkciója

A Stefano Borgia részére címzett tudományos témájú levelek jegyzékéből első látásra kitűnik, hogy sok levelezőpartnertől csak egyetlen levél maradt fenn.³² A kvantitatív elemzés igazolja ezt a benyomást: a levelezésen belül a feladók több mint felétől – pontosabban 54 százalékától – csak egyetlen levél maradt fenn. Ennek nem a hagyományok és Borgia levélmegőrzési gyakorlata az oka, hanem inkább az egyes levélírók, aki közül sokan nem folytattak ténylegesen levelezést Borgiával, és nem is az volt a céljuk, hogy levelezőkapcsolatot alakítsanak ki. Ugyanakkor ez a nagyszámú és sokféle feladóból álló csoport jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Borgia tudományos terveihez beszerezze a szükséges anyagokat. Ezek a levelek így nem a bekötött levelek közé kerültek, hanem az anyaggyűjtés iratai közé. Több mint 200 levél például annak a ténynek köszönheti a fennmaradását, hogy Borgia a *Historia Nautica Dominationis Pontificiae* számára, illetve a pápai territóriumok közigazgatási felosztásának leírásához gyűjtött anyagai közé tette őket. Ezek a feljegyzések csak azért maradhattak így teljes mértékben ránk, mert az 1760-as években nagy lendülettel elkezdett, majd egy hosszabb szünet után 1795-ben újrakezdett mű befejezetlen és kiadatlan maradt.³³ Borgia befejezett és kiadott művei esetében viszont csak jelentősen korlátozott mennyiségű iratanyag maradt fenn. A véletlenül fennmaradt leveleknek köszönhetően a levelezőpartnerek kétféle típusát különböztethetjük meg Borgia tudományos levelezésében.

Míg Borgia fő és periférikus korrespondensei egyaránt a tudományos levelezés jellemző képviselőinek tekinthetők, akiknek viszonya az anyagi és szellemi értékek megosztásában a „tudományos erkölcsiségen” alapult,³⁴ az informátorok nem illenek bele ebbe a klasszikus keretbe. Utóbbiak olyan személyek, levelezőpartnerek voltak, akiket vagy Borgia kért fel, vagy akik önként nyújtottak neki bizonyos információkat – felvilágosítással, forrásleírásokkal, forrásértékelésekkel szolgáltak – egy bizonyos tudományterületről, anélkül hogy szükségképpen maguk is tudósként tevékenykedtek volna ezen a szakterületen. Itt nem a kölcsönös csere állt az előtérben, hanem az információkérés, illetve ennek a kérésnek a teljesítése. Ez a fajta levelezőkapcsolat informátori kapcsolatként definiálható, mivel itt bizonyos információk átadása volt a cél. Az információáramlás egyoldalúan folyt, csak az informátortól az információt kérő, illetve fogadó levelezőpartner felé irányult. A reciprocitáshoz hiányzott a tudományos vagy a személyes kapcsolat.³⁵

Az informátor levélírók leveleinek közös vonása, hogy a dialogicitás alacsony szintje jellemzi őket, tulajdonképpen monológ írásoknak is nevezhetők, mivel nem várnak választ, és csak kivételes esetekben hivatkoznak korábbi levelekre vagy jeleznek későbbi leveleket.³⁶ A feladók nem számítottak arra, hogy a témán túlmutató, további leveleket kapnának Borgiától, hanem legfeljebb csak utólagos

32 Vö. Stuibert, 2012. 361–418.

33 Az anyaggyűjtemény és a kapcsolódó levelek részletesebb tárgyalása: Stuibert, 2010. 251–277.

34 Mulsow, 2001. 345–346.

35 Stuibert, 2012. 325–326.

36 A monologicitás és a dialogicitás kritériumához a levelezések kapcsán lásd Ermert, 1979. 78.

kérdéseket várhattak, és ebből következően általában nem is vetettek fel maguktól új témákat. Utóbbi csak mint kísérlet fordult elő annak érdekében, hogy kölcsönös eszmecserén alapuló levelezés alakuljon ki, s ez nem is mindig járt sikerrel. A korlátozott tartalom megmagyarázza a levelek csekély számát és a levelezés rövid idejét.

Mi indította arra az informátorokat, hogy megadják Borgia tudományos vállalkozásaihoz a kívánt információkat? A *Historia Nautica Dominationis Pontificiae* esetében ennek oka a hivatali kötelességtudat volt. Borgia, a Kúria tagja körlevelében fordult az egyházi állam városainak vezetőihez, és információkat kért tőlük saját területükre vonatkozóan. Ebben az esetben nem információcseréről vagy tudományos megbeszélésekről volt szó, hanem a városi elöljárók többnyire abban reménykedtek, hogy Borgia mint a Kúria prelátusa ennek fejében később ellenszolgáltatásokat nyújt majd nekik. Ezért is fáradozott néhány informátorként jellemezhető levelezőpartner azon, hogy fenntartsa a levelezést, és felemelkedhessen a korrespondensek csoportjába. Miután Borgia kinevezte a Hitterjesztési Kongregáció titkárává, ez a motiváció még erősebbé vált, ahogyan azt a Todiban élő patrícus és történész Giovanni Battista Alvi esete is mutatta.³⁷

Borgia 1769-ben, egyik umbriai körutazása során ismerkedett meg személyesen Alvival, és azzal bízta meg őt, hogy folytasson levéltári kutatásokat Todi középkori történelmével kapcsolatban.³⁸ Ezt a megbízatást és a személyes ismeretséget felhasználva próbálta meg Alvi 1770-ben, röviddel Borgia titkári kinevezése után a kapcsolatokat fenntartani és elmélyíteni. Ezért saját indítatásból újból és újból információkat küldött Borgia-nak, aki úgy tűnik, hogy ezekre nem válaszolt.³⁹ Alvi próbálkozásai nem jártak eredménnyel: nem sikerült a korrespondensek csoportjába felemelkednie, és kölcsönösségen alapuló és nyitott tematikájú levélváltást felépítenie. Az információáramlás aszimmetrikus maradt, Borgia számára kedvező módon.

Az informátorok levelei már külső megjelenésük és nyelvezetük folytán is jellegzetesek. Mindenekelőtt a Borgia körlevelében szétküldött kérdésre adott pontos válaszok tűnnek ki hivatalos jellegükkel – nemcsak szabályos hivatali írásukkal, valamint tiszta margóikkal, hanem körülményes és cirkalmas nyelvezetükkel is, és különösképpen amikor a kevésbé gyakorlott szerzők belebonyolódtak a körülményes mondatszerkezetekbe. A megszólító és az elköszönő formulák nem tartalmaznak olyan egyéni változatokat, mint a bizalmas levelezésekben, hanem a megszokott, hivatalos titulúrát követik, mivel a *Historia nautica* kapcsán Borgia által megszólított városok képviselői válaszaikat hivatali funkciójukban, nem pedig érdeklődő tudósokként vagy dilettánsokként fogalmazták meg. Ezek a levelek, amelyek elengedhetetlenül szükségesek voltak Borgia nagyobb tudományos vál-

37 Giovanni (vagy Giovan) Battista Alvi nem szerepel a nagy életrajzi lexikonokban, ezért életéről keveset lehet tudni. Az umbriai Todi város patrícusai közé tartozott, és kéziratokat hagyott hátra Todi és területének történetéről. Alviról mint a *Chronache della città di Todi dall'anno 1000 al 1400* szerzőjéről esik említés. Lásd Domenichelli, 1881.

38 Egy személyes találkozásra utal Alvi 1769. október 24-én Borgia-hoz írt első levele (BAV Borg. lat. 883, fol. 286r–287r). Borgia umbriai utazásáról barátja, Giovanni Cristoforo Amaduzzi társaságában: Gasperoni, 137.

39 Így például 1770. augusztus 22-i levelében Todi püspökének, Francesco Maria Pasininek az üdvözlését is átadja. BAV Borg. lat. 284, fol. 179r–180r.

lalkozásához, tartalmuk folytán a tudományos levelezéshez sorolhatók, még akkor is, ha a levelezőpartnerek maguk nem voltak tudósok. Ahogy láthattuk, a patrícus Alvi nem illik bele egészen ebbe a sémába, mivel nem hivatalnoki minőségében írt, és a *Respublica litteraria*hoz tartozik, de címzettje, Borgia mégis ebbe a csoportba sorolta, és levelezőkapcsolatukat pusztán informátori viszonyként minősítette, anélkül hogy további jelentőséget tulajdonított volna neki.⁴⁰

Az informátorfogalom először az 1980-as években, Heinz Schütz irodalomtudományi disszertációjában fordult elő. A szerző a párizsi irodalmi tudósításokat (*correspondance littéraire*) külön irodalmi műfajként vizsgálja, és olyan levelezőkapcsolatként értelmezi, melyet az egyirányú információáramlás jellemez: Párizsból vidékre vagy külföldre, s amely ezáltal egyértelműen különbözik a klasszikus, „egyenrangúságon alapuló” levelezéstől.⁴¹ Schütz az „informátor” fogalmát kutatási eredményeinek összefoglalása során a Párizsból kiinduló levelek feladójának megnevezésére alkalmazza.⁴² Sandra Pott hasonló összefüggésben, a tudományos folyóiratok számára információkat nyújtó személyek megjelölésére használja ugyanezt a fogalmat dolgozatában. A fogalom azonban ott sem szerepel szisztematikusan.⁴³

A történeti kutatások hasonló eredményekre jutottak a tudósok levelezésével kapcsolatban. Gyakran rámutattak a levelezőpartnerek egy olyan sajátos csoportjára, amely nem felel meg a klasszikus elképzeléseknek. Giuseppe Olmi 1991-ben megállapította, hogy a 16. századi természetkutatók nemcsak szakértő kollégákkal álltak levelezésben, hanem hozzá nem értő laikusok is segítettek nekik naturáliák vagy egyéb anyagi jellegű dolgok beszerzésében, valamint információkkal. Olmi ezt a természet-tudósok kifelé irányuló nyitásaként, s ezáltal a szakértői hálózat bővüléseként írja le.⁴⁴ Hasonló módon Nora Gädeke Leibniz levelezőhálózatáról írt részletes tanulmányában elkülöníti a segédkezők – akik nem tartoztak a „tudósok köztársaságához” – és a tudós levelezőtársak csoportját. Magától értetődő módon azonban mindkét csoport Leibniz tudományos levelezéséhez sorolta.⁴⁵

Michael Kempe is az „informátor” fogalmát használja Johann Jakob Scheuchzer (1672–1733) orvos és természetkutató levelezését bemutató írásában. Azokat a személyeket jelöli így, akik adatokat szolgáltatottak a zürichi tudós természettörténeti vállalkozásához, s akik nem számítottak tipikus levelezőtársnak egy tudós esetében. Scheuchzer ugyanis *Historia Helvetiae Naturalis* című nagy munkája elkészítésekor adatgyűjtés céljából egy kérdőívet küldött szét egész Svájcban, legfőképpen a helyi lelkészeknek. A létrejött levelezőkapcsolatokat Kempe „az informátorok hálózatának” nevezi, a kapcsolatot azonban közelebből nem határozza

40 Az informátor-levelek nyelvi és tartalmi jellemzőiről részletes példákat közöl Stuibler, 2010. 266–273. Itt példákat találunk arra is, hogy néhány informátor sikeresen korrespondenssé vált.

41 Schütz, 1986. 12.

42 Schütz, 1986. 155.

43 Pott, 2001. 254.

44 „Anche se di per sé già assai vasta e articolata, questa rete costituita dai naturalisti europei mostrava comunque ampie aperture all'esterno, nei confronti di coloro che non potevano definirsi specialisti in senso stretto, ma dai quali ci si poteva però aspettare sempre un qualche aiuto concreto.” Olmi, 1991. 12.

45 Gädeke, 2005. 283.

meg.⁴⁶ Simona Boscani Leoni szintén Scheuchzer levelezésével foglalkozott. Átveszi az „informátor” fogalmát, és általánosságban, a levelezőpartnerek viszonyának jelölésére használja.⁴⁷ Egy későbbi tanulmányában azonban, amely a tudományos eredmények 18. századi terjedésével foglalkozik, a meghatározást már Scheuchzer adatszolgáltatóira – akik nem álltak vele levelezésben – korlátozta, s ily módon fogalmilag is megkülönböztette őket a „korrespondensektől”.⁴⁸

A szakirodalomból említett példákból megfigyelhető, a tudományos levelezések olyan leveleket is tartalmaznak, amelyek küldői nem a tudományos körök képviselői voltak, vagy a címzettek egy másik szakterületet képviseltek. Ezen az alapon ezeket a leveleket gyakran megkülönböztették a klasszikus értelemben vett tudományos levelezéstől. Ez az elkülönítés azonban egy másfajta kép kialakításához vezetett a tudományos levelezésről, ezért itt nem alkalmazzuk. Ehelyett inkább a levelezőpartnerek csoportjára kell nagyobb figyelmet fordítani, mivel az nemcsak nem szakértőből állt, hanem elsősorban a levelezés célkitűzéséből és a levelezők egymás közötti kapcsolatából alakult ki. Ez magyarázza a tematika korlátozott voltát (csak azon témák szerepelnek, amelyekkel az informátorokat megbízták), ami egy lényeges megkülönböztető jegy.

A korrespondensek közvetítő funkciója

A korrespondenseket, azaz a tudományos levelezés klasszikus levelezőpartnereit nem szorították meghatározott témákra, hanem a velük folytatott levelezés reciprocitáson alapult, ami azt jelenti, hogy a levelezőpartnerek egymás leveleire kölcsönösen válaszoltak, azaz „korrespondáltak”.⁴⁹ A kölcsönösség kiterjedt egyrészt a tartalmi oldalra, az információk cseréjére, másrészt anyagi oldala is volt (például az ajándékozás, könyvek cseréje). Ezek a levelezőkapcsolatok tehát a tudományos erkölcshez igazodtak, amit a „tudósok köztársaságának” tagjai magukra nézve kötelezőnek érezték.

Emellett az individualitás a levelezőkapcsolatok egyik lényeges jellemzője, ami egyrészt a levélstílusban – például a megszólító és elköszönő formulák szabadabb használatában, a standartoktól való eltérésben⁵⁰ –, másrészt a témák szabad megválasztásában nyilvánul meg. A téma a korrespondensek esetében nem volt előre megszabott, így a levelezés sem volt egyhangú. A korrespondensek levelei a témák sokféleségével tűnnek ki, amelyekből a személyes és családi vonatkozások sem hiányoznak, és itt főleg tényközléséről és/vagy értékeléséről van szó. Ezzel szemben az informátorok esetében a kapcsolatfelvétel és bizonyos megbízás szándéka áll az előtérben.⁵¹ A kölcsönösség és az individualitás jellemzői függetlenek az egymással

46 Kempe, 2004. 187.

47 Vö. például Boscani Leoni, 2009. 54., 58., 62–64.

48 Boscani Leoni, 2012. 585–598., 602.

49 Vö. ehhez a latin *correspondere* szó jelentését, azaz megfelelni, egyezni, kölcsönösen válaszolni.

50 Részletesebben Stuibert, 2013. 133–146.

51 Ermert a levélfajták különböző funkcióinak a jellemzéséhez négy olyan lehetséges szándékot használ, amelyek eltérő súlyozással szerepelhetnek: tényközlés, értékelés, kapcsolatfelvétel, felszólítás. Ermert, 1979. 68–74.

dialogikus kommunikációt folytató levelezőpartnerek rendi-társadalmi egyenrangúságától. A levelezőkapcsolatok kölcsönösségében a közös tudományos érdeklődési területek és így a közös ismeretanyag játszotta a döntő szerepet.

A korrespondensek csoportja nem homogén, hanem különböző időtartamú, intenzitású és célú levelezőkapcsolatokat foglal magában. Némely korrespondensek még személyes ismerősök is voltak. A következőkben Borgia tudós levelezőhálózatának fő korrespondenseit, majd a periférikus korrespondenseket mutatjuk be jellemző funkcióikkal és tevékenységükkel együtt.

A fő korrespondensek központi szerepe

Fő korrespondenseknek azok a fontos levelezőpartnerek számítanak, akiktől legalább tíz tudományos tartalmú levél maradt fenn Borgia hagyatékában, és akikkel intenzívebb levelezést folytatott, mint másokkal. A tíz levél mint kritérium nem abból fakadt, hogy a tíz kerek szám, hanem a Borgia levelezésében megfigyelt levélgyakoriságok mennyiségi kiértékeléséből adódott. Ha a feladókat a Borgia részére írt levelek száma alapján csoportosítjuk, kiderül, hogy a csoportok annál kisebbek, minél nagyobb a küldőre jutó levelek száma. Az első jelentősebb választóvonal az egyenként tíz levelet írók csoportja, illetve azok között húzódik, akiktől kilenc levél maradt fenn. Ha a mennyiségi kritérium mellett a levelezés tartalmi minőségét is figyelembe vesszük, akkor is beigazolódik a legalább tíz fennmaradt levélnél meghúzott határ, hogy ezek íróit számítsuk a fő korrespondenseknek. Ily módon a fő korrespondensek csoportja 29 főből áll,⁵² akik a tudós levelezőtársak 6 százalékát alkotják, és akik 599 levele az összes tudományos tárgyú levél 37,2 százalékát teszi ki. Ez az arány is a fő korrespondensek jelentőségére utal. Ők alkották Borgia levelezésének a magját. Hasonló életútjukból következően elég homogén férficsoporthoz tartoztak: kétharmaduk Borgiához hasonlóan az egyházi rendhez tartozott, és 80 százalékuk még ugyanahhoz a felekezethez is. Érdekes módon protestánsok is voltak Borgia legjelentősebb fő korrespondensei között – különösen Friedrich Münter, Georg Adler, Arnold Heeren –, valamint a maronita szír keresztény Simone Assemani (1752–1821).⁵³

A fő korrespondenseknél világosan látszik, hogy a levelezésekben nemcsak a tudományos információk és/vagy anyagok pusztán cseréje állt a középpontban, mint az informátorok esetében, hanem a levélkapcsolatban – amelyet gyakran személyes ismeretség is megerősített – a bizalmas eszmecsere, illetve a tudományos infor-

52 Borgia fő korrespondensei levelezésük terjedelme alapján: Münter, Friedrich Christian Karl Heinrich; Adler, Jakob Georg Christian; Morelli, Jacopo; Garampi, Giuseppe; Assemani, Simone; Heeren, Arnold Hermann Ludwig; Bandini, Angelo Maria; Olivieri degli Abati, Annibale; Trombelli, Giovanni Crisostomo; Zoëga, Georg; Torraca, Gaetano Romolo; Sestini, Domenico; Villoison, Jean Baptiste Gaspard d'Anse de; Pellegrini, Domenico Maria; Sacy, Antoine Isaac Silvestre de; Lanzi, Luigi; Mariani, Francesco; Mingarelli, Giovanni Luigi; Walker, John; Cortenovis, Angelo Maria; Federici, Placido; Amadesi, Giuseppe Luigi; Aquino, Fabio; Hwiid, Andreas Christian; Moretti, Paolo; Andrés, Giovanni; Federici, Giovanni Battista; Francesconi, Daniele; Millin, Aubin Louis.

53 Részletesebben: Stuiber, 2012. 235–242.

mációk és vállalkozások megvitatása dominált. A fő korrespondensek voltak a legfontosabb „közvetítők”, illetve „ügynökök” Borgia tudóshálózatán belül. Metszés- és csomópontokként funkcionáltak Borgia „egó”-ja és a más hálózatok szereplői közötti kapcsolatokban, és azáltal, hogy külső kapcsolatokat létesítettek, illetve új kapcsolatokat közvetítettek, kiemelkedő pozíciót töltöttek be Borgia levelezőhálózatában.⁵⁴

A következőkben Arnold Hermann Ludwig Heeren személyében egy kifejezetten közvetítő szerepű fő korrespondenst mutatunk be. Rá jól illik a Gädeke által Leibniz levelezésének összefüggésében használt „kulcsfigura” fogalma. Ezalatt egy olyan személyt ért, „aki – térbeli-regionális – környezetéből beszámol másokról, és Leibniz számára kapcsolatot tart, köztük sok olyan személlyel is, akiket Leibniz utazásáról ismert”.⁵⁵

A későbbi göttingeni történészprofesszor, Arnold Heeren, akit korábban már említettünk, Borgia egyik legfontosabb korrespondense volt.⁵⁶ Tőle összesen 29, Borgia részére írt levél maradt fenn az 1786–1804 között eltelt évekből, amelyek mindegyike a tudóslevelezéshez sorolható. Itáliai utazása során (1785–1787) nyolc hónapot töltött 1786-ban Rómában, és ott diáktársa, Friedrich Münter ajánlásával került gyorsan szoros kapcsolatba Stefano Borgiával, aki ebben az időben még a Hitterjesztési Kongregáció titkára volt. Visszaemlékezve Heeren a Monsignorét „pártfogójának” és „atyai barátjának” nevezte, aki mértékadó hatással volt képzésére.⁵⁷ Heerent közvetlenül azután, hogy visszatért Itáliából, 1787-ben kinevezték a Göttingeni Egyetem rendkívüli professzorává, majd 1794-ben ordinarius lett. Ő volt ebben az egyetemi városban Borgia központi korrespondense és csomópontja kapcsolatainak a Göttingeni Egyetemmél, valamint a Göttingeni Tudós Társasággal. Ha valaki Göttingenben Borgiával akart kapcsolatba lépni, az Heerenhez fordult. Ő továbbította a kérdéseket vagy leveleket Borgiához, valamint a Rómába utazó tudósok számára ajánlásokat írt a későbbi bíboroshoz.

A göttingeni professzorok közül Heeren apósa, Christian Gottlob Heyne (1728–1812), Johann David Michaelis (1717–1791) és Johann Friedrich Blumenbach (1752–1840) Heerenen keresztül álltak kapcsolatban Borgiával. Sem Heyne, sem Michaelis⁵⁸ nem állt szabályos levelezésben Borgiával, hanem ehhez egykori tanítványukat, Heerent vették igénybe. Borgia bíborosi kinevezéséhez – más tudósokhoz hasonlóan – Heeren közvetítésével gratuláltak,⁵⁹ és ezt követően is rendszeresen

54 A közvetítői funkciójú szereplőkhöz: Jansen, 2003. 130–131., 204.; Weyer, 2000. 16., aki a „hídő” kifejezést is használja.

55 Gädeke, 2005. 290.

56 Heeren kis önéletrajzi írásán kívül (Heeren, 1821) Herrenről Wegele, 1880; valamint római tartózkodásáról, számos még meg nem jelentetett forrásból vett idézettel: Schmidt, 2004.

57 Lásd Heeren, 1821. XXXVIII.

58 Michaelis diákja, Andreas Christian Hwiid (1749–1788) révén már az 1780-as években közvetett kapcsolatban állt Borgiával. Az egyetlen levél, amelyet bizonyíthatóan Borgia neki írt, egy könyvajándék – egy kurd nyelvtan és szótár – kísérőlevele volt. (Stefano Borgia Johann David Michaelisnek, Róma, 1787. december 15. NSUB, Cod. Ms. Michaelis 321, fol. 41.) Hwiids 1788-as halála után Michaelis Heerenen keresztül tartotta fenn a közvetett kapcsolatot.

59 Arnold Heeren Stefano Borgiának. Göttingen, 1789. március 1., BAV Borg. lat. 285, fol. 267v.

küldték üdvözlőlevelüket a bíborosnak.⁶⁰ Üdvözlőlevelük viszonzásra találtak, mint ahogyan azt Borgia egyik Heerenhez írt és fennmaradt levele is mutatja.⁶¹ Borgia és Heyne közvetlen levelezése inkább reprezentatív jellegű volt. Heyne egyik latin nyelvű ajánlólevelére, amelyet tanítványa, Christian Ramus (1765–1832) részére írt, Borgia nem saját kezűleg válaszolt, hanem csak kijavította a más által elkészített levéltervezetet.⁶² A tudományos újdonságokról szóló híreket, valamint a Borgiának küldött üdvözlőleveleket Heeren közvetítette leveleiben, és a cserékönyvet is Heeren juttatta célba.⁶³

A göttingeni orvosprofesszorral és természettörténésszel, Johann Friedrich Blumenbachal fennálló kapcsolat is főleg Heerenen keresztül zajlott, illetve közvetítésével jött létre. Blumenbach azért fordult kollégájához, hogy Borgiától kémiai kísérletéhez egyiptomi bazaltot kérjen.⁶⁴ Borgia teljesítette ezt a kívánságot,⁶⁵ mivel ő maga is érdeklődött az egyiptomi gyűjteményéből származó ásványminta vegyi elemzése iránt. Ezt követően Blumenbach recenziót közölt a *Museum Borgianum*-ban bemutatott régészeti leletek leírásáról a *Göttingische Anzeigen* című közlönyben.⁶⁶ Ezenkívül Borgia még egy antik koponyát is küldött Blumenbach koponyagyűjteménye számára.⁶⁷

Heeren az üzenetek, a könyvek és egyéb küldemények célba juttatásán kívül fontos volt abból a szempontból is, hogy beszámolt Borgiának a göttingeni és észak-németországi tudományos újdonságokról, az újonnan megjelenő könyvekről, valamint saját és kollégái aktuális kutatásairól is. Ezekért cserébe Borgiától információkat és anyagokat kért, így például a *Museum Borgianum* gyűjteményében lévő egyes tárgyak ábrázolásait.⁶⁸

Heeren Göttingenben Borgia tudományos levelezésének szabályszerű csomópontjaként szolgált, és mint a többi fő korrespondens, kiemelt közvetítő

60 Lásd például Heeren 1789. június 9-én Borgiának írt levelét, BAV Borg. lat. 285, fol. 311v.

61 Stefano Borgia Arnold Heerennek. Róma, 1790. január 2. BJ Berol. Borgia.

62 Stefano Borgia Christian Gottlob Heynének. Róma, 1792. július 14. (tervezet). BAV Borg. lat. 286, fol. 175r–176r.

63 Mint ahogy az a Christian Gottlob Heyne egyik levelén lévő kézírásos megjegyzésből (Göttingen, 1791. április 26. BAV Borg. lat. 286, fol. 174r) kitér, Borgia két olyan könyvet, amelyek környezetében íródtak, Heeren közvetítésével küldött el Heynének. Ezek a következők voltak: Assemani Simone: *Globus caelestis cuñico-arabicus Veliterni Musei Borgiani [...] De Arabum astronomia dissertatione et adiectis duabus epistolis CL. Josephi Toaldi*. Patavii, 1790. és Paulinus a Sancto Bartholomaeo: *Systema Brahmanicum liturgicum mythologicum civile ex monumentis indicis musei Borgiani Velitris dissertationibus historico-criticis*. Romae, 1791. Heeren pedig Heyne újonnan megjelent műveiről tájékoztatta naprakészen a bíborost. Lásd például Arnold Heeren leveleit Stefano Borgiának. Göttingen, 1789. március 1., BAV Borg. lat. 285, fol. 268r., valamint Göttingen, 1800. április 21., BAV Borg. lat. 794, fol. 5r.

64 Arnold Heeren Stefano Borgiának. Göttingen, 1795. január 1., APF Misc. Var. XV, fol. 132v.

65 Borgia a válasz dátuma mellé – 1795. január 24. – Heeren 1795. január 1-jei levelére ezt jegyezte fel: „mandato il saggio del / Basalte n.º 402.”

66 A recenzió (megjelent *Göttingische Anzeigen*, 36. (1795) 353–356.) Heeren 1795. február 28-i levelének a melléklete volt (BAV Borg. lat. 894, fol. 58r–60v.), majd olaszra is lefordították (uo., fol. 57r–v.). A recenzált könyvet (Wad, 1794) Blumenbach tanítványa írta.

67 Először ezt Stefano Borgia 1795. február 7-én Rómából Arnold Heerennek írt levelében jelzi. NSUB Cod. Ms. Blumenbach V, Ital.

68 Heeren Göttingenbe érkezését követően például azonnal kért egy Herkules- („Ercole”) és egy Hébé-ábrázolást. Arnold Heeren Stefano Borgiának. Göttingen, 1787. október 12., BAV Borg. lat. 285, fol. 130r–v.

szerepet töltött be. Ez azért is lehetséges volt, mert Heeren és Borgia levelezési hálójá sok helyen metszették egymást. A koppenhágai teológiai professzor, Münter így például nemcsak Borgia, hanem Heeren számára is fontos korrespondensnek számított. Münter szépen fennmaradt hagyatékában Heeren 37 levele található az 1785–1829 közötti időszakból, tehát levelezésük csak Münter halálával ért véget.⁶⁹

Metszéspontok a peremen: periférikus korrespondensek

Borgia fő korrespondenseivel ellentétben a hálózat peremén lévő korrespondensek közvetítő szerepe kevésbé volt kiemelt, ezért őket periférikus korrespondensként lehet minősíteni. Nem minden olyan korrespondenst kell viszont a hálózat perifériáján elhelyezni, akitől tíznél kevesebb Borgia részére írt levél ismert, hanem csak azokat a korrespondenseket, akik sem strukturálisan, sem tartalmi szempontból nem foglaltak el központi helyet a bíboros tudományos levelezőhálózatában, és ezért periférikusnak tekinthetők. Peremhelyzetük abból adódik, hogy kevésbé kapcsolódtak a hálózathoz közös levelezőpartnerek vagy személyes ismerősök révén, vagy pedig levelezésük tematikus-tartalmi vonatkozása kevésbé jelentős volt.

A periférikus korrespondensekre jó példa a német nyelvterületről a nürnbergi polihisztor, Christoph Gottlieb von Murr (1733–1811). Murr jogi tanulmányai után nagy utazásokat tett, Angliától egészen Észak-Itáliáig. 1760-tól kezdve vám- és mérésügyi hivatalnokként dolgozott Nürnbergben, de egész életében folytatott művészettörténeti, régészeti és filológiai tanulmányokat.⁷⁰ Levelezése Borgjiával, ami hat levelet foglal magában, nem volt folyamatos, levelei 1792-ből, 1793-ból, 1795-ből és 1803-ból származnak.⁷¹ Murr hagyatékában, amely ma több könyvtárban és levéltárban szétszórva található, Borgia két levele maradt fenn.⁷² Murr azonban nemcsak a levelek kisebb száma és azok tartalma miatt volt periférikus korrespondens, hanem azért is, mert saját levelezőhálózata és a bíboros tudós levelezőhálózata csak kevés ponton kapcsolódott egymással.

Murr leveleinek hagyatékából 24 közös levelezőpartner igazolható, akik szerepeltek Borgia és Murr hálózatában. Ez elsősre jelentős metszésszámnak tűnik, de a közös korrespondensek nem mindkét levelezőhálózatban foglaltak el fontos helyet, hanem mindig csak az egyikben. Tehát a két levelezőhálózat csak a peremén érintkezett, az egyik „ego” központi levelezőpartnerei a másik levelezőhálózatának a perifériájához tartoztak. Borgia fő korrespondensei közül ugyan hatan

69 KB NKS 1698. 2.

70 Murr életéhez és műveihez: Mummenhoff, 1886.; Kemper, 1990.

71 Murr Borgiához írt leveleinek feladóhelye mindig Nürnberg: a továbbiakban időrendben soroljuk fel őket: 1792. október 30., BAV Borg. lat. 770, fol. 32r–33r.; 1792. november 30., BAV Borg. lat. 770, fol. 21r–22r.; 1793. február 9., BAV Borg. lat. 286, fol. 233r–v., 236r–v.; 1795. január 17., BAV Borg. lat. 770, fol. 17r.; 1795. február 22., APF Misc. Var. XV, fol. 173r–174r.; 1795. október 10., BAV Borg. lat. 288, fol. 251r–252r.; 1803. március 19., BAV Borg. lat. 794, fol. 265r–v.; 1803. április 12. BAV Borg. lat. 794, fol. 266r–v.

72 Stefano Borgia Christoph Gottlieb von Murrnak. Róma, 1795. január 31., UBM, 2° Cod. Ms. 657, Nr. 15., valamint Róma, 1795. augusztus 20., BSB, Murriana II. Borgia.

kapcsolatban álltak a nürnbergi tudóssal: a két francia orientalista, Antoine Isaac Silvestre de Sacy (1758–1838) és Aubin Louis Millin (1759–1818), a szír-olasz orientalista Simone Assemani, a velencei könyvtáros és inkvizítor Jacopo Morelli (1745–1819), valamint Giuseppe Garampi bíboros (1725–1792) és Münter. De különösen az utóbbiak kapcsán, akik Borgia legfontosabb fő korrespondensei közé tartoztak, válik világossá, hogy Murnak és Borgiának nem voltak közös központi korrespondenseik, hiszen a bécsi nunciustól és későbbi bíborostól, valamint a koppenhágai teológiai professzortól egyaránt csak egy-egy Murnak írt levél maradt fenn.⁷³ A módja, ahogyan Borgia és Murr levelezőkapcsolata létrejött, szintén azt mutatja, hogy Murr periferikus korrespondens volt, mivel Murr első levelével Borgia egyik könyvajándékára (Simone Assemani: *Globus caelestis cufico-arabicus*) válaszolt, amelyet Murr az altdorfi professzor, Johann Philipp Siebenkees (1759–1796) közvetítésével kapott meg.⁷⁴

Siebenkees több évig élt Velencében, személyesen ismerte Borgiát, és ezáltal fő korrespondensei közé tartozott.⁷⁵ Így Siebenkees is központi közvetítő volt, és ebben az esetben a könyvajándékok „szétosztója” a közeli környezetében. Murr megragadta az alkalmat, és később igyekezett levelezőkapcsolatot létesíteni a római bíborossal. Újból és újból vételi ajánlatokat küldött a bíboros részére különböző gyűjtemények darabjairól, és ebből a célból a felkínált darabokról ábrázolásokat is mellékel.⁷⁶ Borgia azonban nem foglalkozott a továbbiakban a visszatérő ajánlatokkal, hanem vásárlás helyett inkább könyvajándékokat küldtek egymásnak, és hamarosan ez lett a levelek egyetlen témája.⁷⁷ Borgia teljesítette Murr könyvkívánságait, még akkor is,⁷⁸ ha olyan könyvekről volt szó, amelyek az ő támogatásával jelentek meg a velletri múzeum egyes darabjainak bemutatására. A bíboros ugyanakkor Murr tudomására hozta, hogy jó néven venné, ha recenziók jelennének meg ezekről a könyvekről azokban a tudományos folyóiratokban, amelyekkel Murr kapcsolatban állt.⁷⁹ A két levelezőpartner láthatólag nem kívánt a kölcsönös könyvajándékokon túlmutató eszmecserét folytatni, és a személyes dimenziót fél-

73 Giuseppe Garampi Christoph Gottlieb von Murnak. Bécs, 1785. május 14., AGNM, Nachlass Murr, Fasc. 1., valamint Friedrich Münter Christoph Gottlieb von Murnak, Koppenhága, 1802. január 2., AGNM Nachlass Murr, Fasc. 1. Münter levélhagyatékában Murr három nürnbergi levele maradt fenn, és pedig 1787. augusztus 9-ről, 1787. november 10-ről és 1802. január 16-ról. KB NKS 1698. 2.

74 Borgia ennek a könyvnek több példányát elküldte Siebenkeesnek, és arra kérte, hogy az egyiket juttassa el Murnak, aki „versatissimo nelle cose Cufiche”. Stefano Borgia Johann Philipp Siebenkeesnek. Róma, 1791. október 1., UBM 4° Cod. Ms. 781 (3), Nr. 7.

75 Siebenkees és Borgia levelezéséhez: Stuibler, 2012. 297–302.

76 Murr 1792. október 30-i levelének mellékletei (egy arab pénzérme rézmetszete, valamint a Praun Múzeum 13 arab pecsétnyomójának rajzai). BAV Borg. lat. 770, fol. 24r és 25r.

77 Murr Borgiának. Nürnberg, 1795. február 22., APF Misc. Var. XV, fol. 173r–174r, valamint Borgia válaszelevele. Róma, 1795. augusztus 12., BSB Murriana II. Borgia, Stefano.

78 Murr Borgia környezetéből Agostino Antonio Giorgi: *Fragmentum Evangelii S. Iohannis* (Romae, 1789), illetve a Hitterjesztési Kongregáció nyomdájából P. Paolino: *Grammatica Samscrdamica* (Romae, 1790) műveket kérte. Christoph Gottlieb von Murr Stefano Borgiának. Nürnberg, 1795. február 22., APF Misc. Var. XV, fol. 173v–174r.

79 Stefano Borgia Christoph Gottlieb von Murnak. Róma, 1785. augusztus 12., BSB Murriana II. Borgia, Stefano.

retették. Murr az ilyen jellegű tartalmi korlátozás miatt maradt Borgia tudós korrespondenseinek a hálózatán belül peremhelyzetben.

Szintén a periferikus korrespondensek közé tartozott Borgia két magyar levelezőpartnere, akiktől csak egy-egy levél maradt fenn. Batthyány Ignác gróf (1741–1798), erdélyi püspök 1786-ban levélben fordult Borgiához.⁸⁰ A levél kitűnik szabályos hivatali írásképpel, mivel egyébként Borgia tudóslevelezésének többsége kézirásos volt. Batthyány megköszönte, hogy Borgia kétéves római tanulmányútja idején támogatta könyvtárosát, Dániel Imre apátot. Az apát feladata az volt, hogy a római könyvtárakban és levéltárakban az erdélyi püspökség történetét kutassa, s ebben Borgia is, akit Batthyány az ókor iránt különösen érdeklődő tudós prelátusként ismert meg, segítette. Ismerve a bíboros érdeklődését, Batthyány püspök a levélhez csatolt egy padlómozaik-ábrázolást is, amelyet a Gyulafehérvár közelében lévő erődítményben folytatott ásások során fedeztek fel.⁸¹ A püspök feltételezte, hogy a mozaikon még felismerhető alakok egy korai keresztény templomra utalhatnak. Mivel azonban ez a felfogás vitatott volt, Borgia állásfoglalását kérte a kérdésben. Azt, hogy a Hitterjesztési Kongregáció akkori titkára mit válaszolt az erdélyi püspöknek, nem lehet tudni, mivel nem maradt fenn a hagyatékbán válaszlevél-fogalmazvány. Borgia egyik kézirásos megjegyzése alapján csak az állapítható meg, hogy erre a levélre 1786. szeptember 2-án válaszolt.⁸² Mivel Batthyány levele olaszul és más keze által íródott, feltételezhető, hogy azt az említett Dániel Imre apát írta, és talán ő is fogalmazta. Batthyány vagy könyvtárosának egyéb leveleiről azonban nem maradt fenn utalás.

A másik magyar korrespondens, aki szintén csak Borgia tudományos levelezőhálózatának a peremén fordul elő, az orientalista Beregszászi Nagy Pál (1750–1828).⁸³ Mint sok más 18. századi protestáns magyar, Beregszászi is az Erlangeni Egyetemen doktorált, 1794. október 28-án.⁸⁴ Több értekezést jelentetett meg a magyar nyelvről, és 1798-tól 1803-ig a Sárospataki Főiskolán tanított teológiát és keleti nyelveket.⁸⁵ 1803. május 5-én írt saját kezű levele csak egy rövid latin nyelvű kísérőlevél, amelyet egy ajándékkönyv-küldeményhez mellélt.⁸⁶ Ahogyan a

80 Batthyány Ignác Stefano Borgiának. Gyulafehérvár, 1786. július 28., BAV Borg. lat. 285, fol. 23r–24r.

81 Az ábrázolás közvetlenül a levél után ugyanabba a kötetbe van bekötve: BAV Borg. lat. 285, fol. 25r.

82 Lásd a levélív hátoldalán szereplő átvételi feljegyzést. BAV Borg. lat. 285, fol. 24v.

83 Az erlangeni doktori disszertációk nyilvántartásában születési évét csak úgy adták meg, hogy „körülbelül 1762”. *Verzeichnis*, 2009. 132.

84 *Verzeichnis*, 2009. 132–133.

85 Vö. UBA, , Fiche 61. 204.

86 Beregszászi Nagy Pál Stefano Borgiának. Sárospatak, 1803. május 5., BAV Borg. lat. 793, fol. 103r. A rövid levél így hangzott:

S. Patakini in Hungaria in regione submontana Tokajensi die 5. Maji 1803.

Eminentissime Cardinalis, Amplissime Princeps, Domine Gratosissime, Colendissime!

Nescio quid mihi hac in parte gratius aut exoptatius accidere potuisset, quam quod dissertationem meam “Ueber die Aehnlichkeit der Hung. Sprache mit den Morgenländischen”, quaë D. Hagerum, ut contra me scriberet, movit, Tibi Eminentissime Princeps, tali ac tanto in re literaria arbitro – viam mihi ad id monstrante R. P. Paulino a S. Bartolomæo – Romam submittere possim.

Adjungi eidem grammaticam quoque meam magaricam – vulgo hungaricam –, et orationem quamdam solennem Erlangæ in Germania a me habitam. Tenuia quidem sunt, fateor, hæc opuscula, quaë Tibi

levélből kiderül, Borgia bizalmasa, a korábbi indiai misszionárius, P. Paolino di San Bartolomeo (1748–1806) volt a közvetítő.

A karmelita szerzetes, aki Európában először jelentetett meg nyomtatott szanszkrit nyelvtant, 1800 körül összehasonlító magyar nyelvtudománnyal is foglalkozott, és valószínűleg hallott Beregszászi, valamint az orientalista és sinológus Joseph Hager (1757–1819) tudományos vitájáról.⁸⁷ Ez utóbbi szintén Borgia levelezőpartnerei közé tartozott. Beregszászi levelében Borgiát kérte fel döntőbírónak, és ebből a célból elküldte neki három publikációját (*Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den Morgenländischen* [Leipzig, 1797]; *Versuch einer magyarischen Sprachlehre, mit einiger Hinsicht auf die Türkische und andere morgenländischen Sprachen* [Erlangen, 1797] és valószínűleg *Über die Selbstkenntniss. Eine Rede zur jährlichen Feier [...] gehalten von Paulus Beregszászi der Philosophie Doctor, der freyen Künste Magister, des königlichen Institutes der Moral und der schönen Wissenschaften ordentlichen Mitglieds* [Erlangen, 1795]). Ezek a művek azonban nyilvánvalóan nem kerültek be Borgia könyvtárába, legalábbis nem szerepelnek a Borgia halála után röviddel elkészített könyvjegyzékben.⁸⁸ Beregszászi egyetlen levelén sem szerepel semmilyen kézzel írt megjegyzés Borgiától, emiatt feltételezhető, hogy nem kapott választ magától Borgiától. Esetleg P. Paolino di San Bartolomeo számolhatott be neki Borgia reakcióiról, mivel rajta keresztül jött létre a kapcsolat. Beregszászi maga azonban korrespondensi minőségében Borgia tudóshálózatának periferiáján maradt, amelyhez csak Hagerrel folytatott vitája folytán, valamint a karmelita P. Paolinón keresztül kapcsolódott.

A periferikus korrespondensek tehát mint közvetítők rendszerint nem töltöttek be aktív szerepet, mint a fő korrespondensek, többnyire közös ismerősökön vagy levelezőtársakon keresztül kapcsolódtak Borgia hálózatához. Az informátorokkal ellentétben, akiknek a leveleit a címzett tisztán információhordozónak minősítette, és ennek megfelelően is tárolta, ezek a levelek bekerültek a Borgia által még életében bekötött levelek közé. A gyengébb kapcsolatok ellenére esetükben a kölcsönös tudományos eszmecsere állt az előtérben. Ezeket a levelezőpartnereket Borgia tudósoknak vagy más szempontból jelentős személyeknek tartotta, és ezért leveleiket mint kapcsolatuk személyes tanúbizonyságát és nem mint pusztán információhordozókat őrizte meg. A periferikus korrespondensek is gazdagították a tudóshálózatot, mivel általuk kéretlenül is olyan információk kerültek a hálózatba, amelyek nem tartoztak a levelezés a központi témáihoz. Ezenkívül peremhelyzetükből adódóan érintkezési pontként is szolgálhattak más csoportokkal, melyek

muneris mitto; sed ea, prima solummodo tentamina esse cogita, et non tam illa ipsa opuscula, quam in iis animum mittentis spectata, quaeso. Vale, et fave –
Celeberrimi Nominis Tui vero et fideli cultori
Paulo Beregszászi
LL. OO: Professori P.O.
Societ. Reg. Scient. Gottingensis etc. socio corresp.

87 Franolić, 1991. Filip Vezdin volt a horvát származású karmelita atya világi neve.

88 Granata, 2008. 25–26.

tagjaival egyébként nem volt másfajta átfedés. Ezáltal pedig lényeges kiegészítői voltak az egymással szorosan összefonódó fő korrespondenseknek.

Más tudományos levelezéseket is érdemes lenne megvizsgálni az itt bemutatott levelezőpartner-típusok alapján, még akkor is, ha a ránk maradt források nem minden esetben teszik ezt lehetővé. A szakirodalomban elszórtan felbukkanó hasonló viszonyok vagy jellemzők alapján feltételezhető, hogy más tudományos levelezéseken belül is pontosan különbséget lehet tenni az egyes levelezőtársak típusai, az informátorok és a korrespondensek között.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

- AGNM = Archiv des Germanischen Nationalmuseums (Nürnberg)
Nachlass Murr
- APF = Archivio Storico di Propaganda Fide (Città del Vaticano)
Misc. Var. = Miscellanae Varie
- BAV = Biblioteca Apostolica Vaticana (Città del Vaticano)
Borg. lat. = Borgiani Latini
- BJ = Biblioteka Jagiellońska (Kraków)
Berol. Borgia
- BSB = Bayerische Staatsbibliothek (München)
Murriana II. Borgia
- KB = Det Kongelige Bibliotek (København)
- NKS = Ny Kongelige Samling
- NSUB = Niedersächsische Staats- und Landesbibliothek (Göttingen)
Cod. Ms. Michaelis
- UBM = Universitätsbibliothek der Ludwig-Maximilians-Universität (München)
2° Cod. Ms. 657.

2. Kiadott források

Borgia

1763–1769 Borgia, Stefano: *Memorie istoriche della pontificia città di Benevento dal secolo VIII. al secolo XVIII.; divise in tre parti*. Raccolte ed illustrate da Stefano Borgia. I–III. Roma, 1763–1769.

Goethe

1993 Goethe, Johann Wolfgang: *Italienische Reise*. Hrsg.: Michel, Christoph–Dewitz, Hans-Georg. Frankfurt a. M., 1993.

Heeren

1921 Heeren, Arnold Hermann Ludwig: Schreiben an einen Freund, biographische Nachrichten enthaltend. In: *Vermischte historische Schriften*. Göttingen, 1821. XI–LXXVIII.

M[illin]

1807 M[illin], A[ubin] L[louis]: Notice sur la Vie du Cardinal Etienne Borgia; extraite d'un ouvrage du Père Paulin de St-Barthelemy. In: *Magasin encyclopédique ou Journal des sciences et des lettres et des arts*, 1. (1807) 275–316.

Paulinus

1805 Paulinus, a Sancto Bartholomaeo: *Vitae Synopsis Stephani Borgiae S. R. E. Cardinalis Amplissimi S. Congr. de Propaganda Fide Praefecti Curante P. Paulino à S. Bartholomaeo Carmelita Discalceato*. Romae, 1805.

Verzeichnis

2009 *Verzeichnis der Erlanger Promotionen. 1743–1885*. 2 Bde. Erlangen, 2009.

Vocabolario

1746 *Vocabolario Accademia della Crusca: Vocabolario degli Accademici della Crusca. Impressione napoletana secondo l'ultima di Firenze con la giunta di molte voci raccolte dagli autori approvati dalla stessa Accademia*. Napoli, 1746. T. 1.

Wad

1794 Wad, Gregers: *Fossilia Aegyptiaca musei Borgiani Velitris descripsit Gregeorius Wad Danus Societatis privatae physicae Goettingensis et Volscorum veliternensis sodalis*. Velitris, 1794.

Zedler

1738 *Johann Heinrich Zedlers Grosses Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste, welche bißhero durch menschlichen Verstand und Witz erfunden worden*. 68 Bde. Leipzig-Halle, 1738. Bd. 6.

3. Szakirodalom

Baraldi

1830 Baraldi, Giuseppe: *Notizia biografica sul cardinale Stefano Borgia di Velletri*. Modena, 1830.

Berkvens-Stevelinck-Bots-Häselér

2005 *Les grands intermédiaires culturels de la République des Lettres. Études de réseaux de correspondances du XVIe au XVIIIe siècles*. Ed.: Berkvens-Stevelinck, Christiane-Bots, Hans-Häselér, Jens. Paris, 2005. (Les dix-huitièmes siècles, 91.)

Boscani Leoni

2009 Boscani Leoni, Simona: Johann Jakob Scheuchzer und sein Netz – Akteure und Formen der Kommunikation. In: *Kommunikation in der Frühen Neuzeit*. Hrsg.: Herbst, Klaus-Dieter-Kratochwil, Stefan. Frankfurt a. M., 2009. 47–67.

2012 Boscani Leoni, Simona: Creazione e circolazione del sapere nell'Europa del Settecento. In: *Rivista storica italiana*, 124. (2012) 2. sz. 582–613.

Dauser-Hächler-Kempe-Mauelshagen-Stuber

2008 *Wissen im Netz. Botanik und Pflanzentransfer in europäischen Korrespondenznetzen des 18. Jahrhunderts*. Hrsg.: Dauser, Regina-Hächler, Stefan-Kempe, Michael-Mauelshagen, Franz-Stuber, Martin. Berlin, 2008. (Colloquia Augustana, 24.)

Domenichelli

1881 Domenichelli, Teofilo: *Sopra la vita e i viaggi del beato Odorico da Pordenone dell'Ordine de' Minori*. Prato, 1881. <http://www.odorichus.it/wiki/doku.php?id=testi:domenichelli-testo> URL <http://www.odorichus.it/wiki/doku.php?id=testi:domenichelli-viaggiatori> (Lektótes: 2013. december 4.).

Döring

2006 Döring, Detlef: Gelehrtenkorrespondenz. In: *Enzyklopädie der Neuzeit*. Hg.: Jaeger, Friedrich. Stuttgart–Weimar, 2006. Bd. 4. 386–389.

Egmond

2010 Egmond, Florike: *The World of Carolus Clusius: Natural History in the Making, 1550–1610*. London, 2010. (Perspectives in Economic and Social History.)

Enzensberger

1970 Enzensberger, Horst: Borgia, Stefano. In: *Dizionario biografico degli italiani*. Ed.: Caravale, Mario. Roma, 1970. Bd. 12. 739–742.

Ermer

1979 Ermer, Karl: *Briefsorten. Untersuchungen zu Theorie und Empirie der Textklassifikation*. Tübingen, 1979. (Reihe Germanistische Linguistik, 20.)

Franolić

1991 Franolić, Branko: *Filip Vezdin's Contribution to Indic Studies at the Turn of the 18th Century in Europe*. Paris, 1991.

Gädeke

2005 Gädeke, Nora: Gottfried Wilhelm Leibniz. *Les grands intermédiaires culturels de la République des Lettres. Études de réseaux de correspondances du XVIe au XVIIIe siècles*. Éd.: Berkvens-Stevelinck, Christiane–Bots, Hans–Häsel, Jens. Paris, 2005. (Les dix-huitièmes siècles, 91.) 257–306.

Gasperoni

1941 Gasperoni, Gaetano: *Settecento italiano (contributo alla storia della cultura)*. Padova, 1941.

Gierl

2006a Gierl, Martin: Gelehrte Medien. In: *Enzyklopädie der Neuzeit*. Hg.: Jaeger, Friedrich. Stuttgart–Weimar, 2006. Bd. 4. 377–380.

2006b Gierl, Martin: Gelehrtenrepublik. In: *Enzyklopädie der Neuzeit*. Hg.: Jaeger, Friedrich. Stuttgart–Weimar, 2006. Bd. 4. 389–392.

Granata

2008 Granata, Giovanna: Il cardinale Stefano Borgia e i suoi libri. In: *La biblioteca del cardinale Stefano Borgia (1731–1804)*. Ed.: Granata, Giovanna–Lanfranchi, Maria Enrica. Roma, 2008. (Il bibliotecario N.S. 21.) 13–40.

Jansen

2000 Jansen, Dorothea: Netzwerke und soziales Kapital. In: *Soziale Netzwerke. Konzepte und Methoden der sozialwissenschaftlichen Netzwerkforschung*. Hg.: Weyer, Johannes. München–Wien, 2000. 35–62.

2003 Jansen, Dorothea: *Einführung in die Netzwerkanalyse. Grundlagen, Methoden, Forschungsbeispiele*. 2. Aufl. Opladen, 2003. (UTB 2241.)

Kempe

2004 Kempe, Michael: Postalische Kommunikationen. Medizin in der Korrespondenz von Johann Jakob Scheuchzer (1672–1733). In: *Gesnerus*, 61. (2004) 177–197.

Kemper

1990 Kemper, Dirk: Murr, Christoph Gottlieb von. In: *Literaturlexikon. Autoren und Werke der deutschen Sprache*. Hrsg.: Killy, Walther. Gütersloh–München. 1990. Bd. 8. 304–305.

Mulsow

2001 Mulsow, Martin: Gelehrte Praktiken politischer Kompromittierung. Melchior Goldast und Lipsius' Rede *De duplici concordia* im Vorfeld der Entstehung der protestantischen Union. In: *Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der Frühen Neuzeit*. Hrsg.: Zedelmaier, Helmut–Mulsow, Martin. Tübingen, 2001. 307–347.

Mummenhoff

1886 Mummenhoff, Murr: Christoph Gottlieb von. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig, 1886. Bd. 23. 76–80.

Nocca

2001 *Le quattro voci del mondo: arte, culture e saperi nella collezione di Stefano Borgia 1731–1804. Giornate Internazionali di Studi, Velletri Palazzo Comunale – Sala Tersicore, 13–14 maggio 2000*. Ed.: Nocca, Marco. Napoli, 2001.

Olmi

1991 Olmi, Giuseppe: „Molti amici in varij luoghi.“ Studio della natura e rapporti epistolari nel secolo XVI. In: *Nuncius. Annali di storia della scienza*, 6. (1991) 3–31.

Pott

2001 Pott, Sandra: Critica perennis. Zur Gattungsspezifik gelehrter Kommunikation im Umfeld der Bibliothèque Germanique (1720–1741). In: *Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der Frühen Neuzeit*. Hrsg.: Zedelmaier, Helmut–Mulsow, Martin. Tübingen, 2001. 249–273.

Reinhard

1979 Reinhard, Wolfgang: *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600*. München, 1979. (Schriften der Philosophischen Fakultäten der Universität Augsburg. Historisch-sozialwissenschaftliche Reihe, 14.)

Schmidt

2004 Schmidt, Helga: „Vor uns lag das stolze Rom...“ Arnold Herrmann Ludwig Heeren als Reisender in Rom 1786. In: *Nova de veteribus. Mittel- und neulateinische Studien für Paul Gerhard Schmidt*. Hrsg.: Bihrer, Andreas–Stein, Elisabeth. München, 2004. 1062–1086.

Schütz

1986 Schütz, Heinz: *Literarische Korrespondenzen von Klerikern. Ein Aspekt der intellektuellen Kommunikation im 'Siècle des Lumières'*. Dudweiler, 1986.

Stuber–Hächler–Steinke

2005 Stuber, Martin–Hächler, Stefan–Lienhard, Luc: Hallers Netz. Ein europäischer Gelehrtenbriefwechsel zur Zeit der Aufklärung. In: *Albrecht von Hallers Korrespondenznetz. Eine Gesamtanalyse*. Teil 1. Hrsg.: Stuber, Martin–Hächler, Stefan–Steinke, Hubert. Basel, 2005. (Studia Halleriana, IX.) 1–216.

Stuiber

2009 Stuiber, Maria: Rostock–Rom: Der gelehrte Briefwechsel zwischen Oluf Gerhard Tychsen und Stefano Borgia. In: *Kommunikation in der Frühen Neuzeit*. Hrsg.: Herbst, Klaus–Dieter–Kratowil, Stefan. Frankfurt a. M.–Berlin–Bern, 2009. 89–103.

2010 Stuiber, Maria: Res Maritimae. Informanten vs. Korrespondenten? In: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 90. (2010) 251–277.

2012 Stuiber, Maria: *Zwischen Rom und dem Erdkreis. Die gelehrte Korrespondenz des Kardinals Stefano Borgia (1731–1804)*. Berlin, 2012. (Colloquia Augustana, 31.)

2013 Stuiber, Maria: Beziehungsindikatoren und Geselligkeitsfaktoren. Grüßformeln und Grüße der privaten und offiziellen Korrespondenz Stefano Borgias (1731–1804). In: *Abwesenheit beobachten. Zu Kommunikation auf Distanz in der Frühen Neuzeit*. Hrsg.: Hengerer, Mark. Berlin, 2013. (Vita curialis, 4.) 133–146.

UBA

Ungarisches Biographisches Archiv. Magyar Életrajzi Archívum. [WBIS Online: <http://db.saur.de/WBIS/saveUrl.jsf?type=biographic&value=44df>.] (A letöltés időpontja: 2013. december 4.)

Wegele

1880 Wegele, Franz: Heeren Arnold (Hermann Ludwig). In: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig, 1880. Bd. 11. 244–246.

Weyer

2000 Weyer, Johannes: Einleitung. Zum Stand der Netzwerkforschung in den Sozialwissenschaften. In: Weyer, Johannes: *Soziale Netzwerke. Konzepte und Methoden der sozialwissenschaftlichen Netzwerkforschung*. München–Wien, 2000. 1–34.

Zedelmaier–Mulsow

2001 Zedelmaier, Helmut–Mulsow, Martin: Einführung. In: *Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der Frühen Neuzeit*. Hrsg.: Zedelmaier, Helmut–Mulsow, Martin. Tübingen, 2001. 1–7.

MARIA STUIBER

INFORMANTS AND CLASSICAL CORRESPONDENTS IN THE ERUDITE CORRESPONDENCE OF CARDINAL STEFANO BORGIA

Based on the example of an international erudite correspondence in the late 18th century, this article portrays different types of correspondence and shows their particular functions. The analysis draws on the erudite letters sent to Cardinal Stefano Borgia (1731–1804) from all over the world. Basically I distinguish between two types of correspondents in this ego-centred network: the classical correspondent-type and the informant-correspondent. Whereas the main function of the informant-type was to transmit (the requested) information, the classical correspondents represented central hubs and interfaces for Borgia's erudite network to other topics, persons and places. Correspondents on the periphery of Borgia's network, like the Hungarians, also acted as intermediaries for new topics and offered access to other groups of scholars.